

RIMANTAS BALSYS

Klaipėdos universitetas

DĖL 1249 METŲ KRISTBURGO SUTARTYJE MINIMŲ „TILUSSONES VEL LIGASCHONES“

On *Tillussones* and *Ligashones*
Named in the Treaty of Christburg, 1249

SUMMARY

The Treaty of Christburg (or, more precisely, a copy of the original Treaty of Christburg signed by the Teutonic Knights and the Prussian clans in 1249) is the only written source providing the knowledge of the performers of the Prussian burial rites, called *tulisonys* and *lygashonys*, in the 13th C.

Up to the present time, *tulisonys* and *lygashonys* were defined by researchers as magicians, sign interpreters, bards - spirit seers, priests, lamenters, mourners over the deceased, or even the judges of the dead.

Reflections of the rites performed by *tulisonys* and *lygashonys* have survived in the burial customs, beliefs, or folklore of a later period (and in some cases, up to the present time). Functionally, *tulisonys* and *lygashonys* are to be identified with the warriors mourning over their noble chiefs, subjects, and barons, as witnessed by the written sources of the 13th–14th c., or the lamenters described in the writings of the 15th c. In the times of Christianity, the lamenting tradition in the burial rites of the nobility (and later, of the common people), as well as the lamenters, i.e. *tulisonys* and *lygashonys*, were ousted by Catholic and Protestant hymns and sermons preached at the burial liturgy.

SANTRAUKA

Kristburgo sutartis (tiksliau – 1249 m. vokiečių ordino taikos sutarties su prūsų gentimis XVII a. lotyniško originalo nuorašas) yra vienintelis šaltinis, teikiantis žinių apie prūsų laidotuvių apeigų atlikėjus – *tulisonis* ir *lygašonis* – XIII amžiuje.

Iki šiol *tulisonys* ir *lygašonys* tyrinėtojų vadinti burtininkais, ženklų aiškintojais, bardais-dvasregiais, meldėjais, žyniais (kunigais), raudotojais, numirėlio garbstytojais, mirusiojo teisėjais.

Tulisonių ir *lygašonių* atliekamų apeigų refleksijų aptinkama ir vėlesnių laikų (atskiris atvejais iki pat šių dienų) laidojimo papročiuose, tikėjimuose, tautosakoje. Funkciškai *tulisonys* ir *lygašonys* greitinanti (tapatin-

RAKTAŽODŽIAI: Kristburgo sutartis, *tulisonys*, *lygašonys*.

KEY WORDS: the Treaty of Christburg, *tulisonys*, *lygašonys*.

tini) su XIII–XIV a. rašytiniuose šaltiniuose pakankamai paliudytais savo kilminguosius vadus apraudančiais kariais, valdiniais, baronais bei XV–XX a. raštijoje minimais raudotojais. Su krikščionyste kilmingųjų (o vėliau ir prastuomenės) laidojimo papročiuose raudojimo tradiciją (o sykiu ir tų apeigų atlikėjus – *tulisonis* bei *lygašonis*) pamažu išstūmė katalikiškos ir protestantiškos giesmės bei laidotuvių metu sakomi pamokslai.

TULISONYS IR LYGAŠONYS – RAUDOTOJAI?

Tyrinėtojų jau mėginta *tulisonis* ir *lygašonis* gretinti su raudotojais, tačiau dažniausiai nepateikiama jokių argumentų.⁵⁴ O štai B. Kerbelytė peikia minėtą prielaidą, sakydama, kad toks lyginimas ar tapatinimas yra labai nutolęs nuo Kristburgo sutarties teksto, kuriame nurodyta, kad *tulisonys* ir *lygašonys* ne rauda, o „kalba apie blogį ir gėrį...“⁵⁵. Vargiai šis argumentas laikytinas labai svariu. Viena vertus, prūsai greičiausiai ne patys aprašė savo atliekamas apeigas. Tai dokumentą ruošusių ir jį rašiusių leksika. Kita vertus, *tulisonys* ir *lygašonys* ne tik „kalba“, bet ir „giria mirusiųsius“, bei „pakėlę į dangų akis šaukdami <...> tvirtina“. Visiškai tikėtina, kad po tokiais apeigų atlikėjų elgsenos apibūdinimais gali būti bet koks ritualinis veiksmas, neatmetant ir raudojimo. Juolab, kad ir vėlesniuose šaltiniuose (žr. 1426 m. įsakas prūsams, *Sūduvių knygelė*, M. Strijkovskis, J. A. Brandas) raudojimas nusakomas gana įvairia leksika. Minėtų šaltinių autorių duomenimis, laidotuvių dalyviai (raudotojai) *atlieka siaubingas apeigas, vaitoja, rauda, rėkia ir staugia gailingais balsais, klykia*.

Dar vienas ne mažiau svarbus dalykas, į kurį atkreiptas dėmesys jau anksčiau skyriuje – *lygašonys* ir *tulisonys* kalba, *šaukdami tvirtina, giria* ne bet koks, o kilmingus mirusiųsius, karžygius, kurie pelnė šlovę karo žygiuose. Į tai, kad *tulisonys* bei *lygašonys* „kėlė mi-

rusiųjų karo nuopelnus“, bene pirmasis atkreipė dėmesį dar M. Biržiška⁵⁶. A. Žičkienė, įvertinusi M. Biržiškos ir kitų tyrinėtojų pastabas, iškelia hipotezę, kad senieji rašytiniai šaltiniai, galimas daiktas, teikia žinių apie dvi, kiek besiskiriančias mirusiųjų garbstymo rūšis. Viena jų – „buitinio turinio ekspresyviai atliekamos improvizacinės raudos“, kurios, tiesa, kiek pakitusios, išliko iki pat XX a. pabaigos; kita – „išskirtinę padėtį visuomenėje turinčių vyrų (elgetų, žygnių) atliekami (kartais pritariant kanklėmis) kūriniai, kuriuose aukštinami mirusiojo žygiai, nuopelnai, pergalės“⁵⁷.

Ši hipotezė visiškai įtikėtina. Juk panašaus turinio raudos buvo žinomos jau Babilone, Egipte, Graikijoje ir Romoje. Antikiniuose mituose itin gausu pavyzdžių, liudijančių, kaip graikai aprauda savo žuvusius didvyrius Hektorą, Achilą, Patroklą.⁵⁸ Čia pat nusakoma ir tokio apraudojimo svarba – kad siela galėtų kuo greičiau nusiraminti Hado karalystėje. Kitaip tariant, apraudama ne tik todėl, kad liūdima, o kur kas labiau dėl to, kad privalu apraudoti. Tik atlikus visas gedulo apeigas, velionis vėl atviršta tuo, kuo jis buvo gyvas. O tai ypač svarbu kilmingiesiems, valdovams, garsiesiems karžygiams. Šią prielaidą paremia J. Dluogošo perteikta informacija apie jotvingių drąsos priežastis. Teigiama, kad jotvingiai yra labai karingi žmonės, tačiau ne mažiau trokšta ir šlovės; nebijo

kautis su daug didesniu priešų būriu, vildamiesi, kad jiems žuvus ar mirus „artimieji pagerbs giesmėmis jų šaunius žygius“⁵⁹.

Regis, kad būtent tokios laidotuvių apeigos, kurių būtina dalis yra ir apraudojimas iššaukštinant žuvusiojo kario nuopelnus, be aptariamoms 1249 m. Kristburgo sutarties teksto, minimoms dar keliuose XIII a. rašytiniuose šaltiniuose ir net vėlesniuose (XIV–XVI a.) šaltiniuose, kuriuose aprašomi XIII a. įvykiai.

Antai Senojoje Livonijos kronikoje (1225–1227 m.) teigiama, kad kuršiai po mūšio „tris dienas ilsėjosi, degino žuvusiuosius ir raudojo jų“⁶⁰. Eiliuotoje Livonijos kronikoje (1290–1296 m.), minint Lietuvos didiko Lengvenio brolio žuvmą, sakoma, kad Lengvenis privertė vieną kryžiuočių nešti „Lig pat Lietuvos rubežių // Nukirstą komtūro galvą“, nes „skubino į kraštą, // Kad už brolių paau-

kotų // Ir jo mirtį apraudotų“⁶¹. Tos pačios kronikos duomenimis, panašiai apraudami ir Durbės mūšyje kritę karžygiai:

....Į šalį sugrižę,
Sembai pajuto,
Kad daug karžygių
Neteko šaunių.
Graudžiomis raudomis
Ilgai jų raudojo.⁶²

Raudojimo paprotį mirus kilmingam didikui (kaip jau pastebėta anksčiau, greičiausiai kunigaikščiui Gediminui) 1389 m. savo traktate *Senojo maldininko sapnas* mini Philippe'as Mezieresas.⁶³ Kad Gediminas buvo „apraudotas įprastinėmis raudomis, panašiomis į giedojimą, su jo dorybių ir narsybių išskaičiavimu“, XVI a. pabaigoje patvirtina ir M. Strijkovskis.⁶⁴ Belineka apgailestauti, kad paminėtuose šaltiniuose neišliko autentiškų tokio apraudojimo, garbstymo tekstų ar bent jau tekstų fragmentų.

1 lentelė. Karžygių, valdovų apraudojimas rašytiniuose šaltiniuose

Šaltinis, metai	Šaltinio pobūdis	Raudų atlikėjai	Pastabos
Kristburgo sutartis (1249 m.)	Autentiška informacija	Tulisonys, lygašonys	Pakėlę akis į dangų
Senoji Livonijos kronika (1225–1227 m.)	Autentiška informacija	Kuršiai (kariai?)	
Eiliuotoji Livonijos kronika (apie 1290 m.)	Autentiška informacija	Kariai aprauda kritusius mūšyje	
Philippe Mezieres (1389 m.)	Autentiška informacija	Baronai (valdiniai) rauda karaliaus	
J. Dlugošas (XV a. antroji pusė)	Autentiška informacija	?	Aprašomi 1264-ųjų metų įvykiai. Kariai tikisi būti apraudoti
M. Strijkovskis (1582 m.)	Galėjo naudotis Philippe'o Meziereso informacija ar koku kitu, šandien nežinomu šaltiniu	?	Raudodami išskaičiuoja velionio dorybes ir narsybę

Atkreiptinas dėmesys ir į dar vieną gana svarbų faktą – kilminguosius, karžygius, XIII–XIV a. rašytinių šaltinių duomenimis, aprauda ne moterys, kaip ne kartą iki šiol buvo klaidingai teigta⁶⁵, o specialūs žyniai (tulisonys, lygašonys) arba bendražygiai – kariai, valdiniai, baronai (žr. 1 lentelę). Tų pačių rašytinių šaltinių duomenimis, kilmingųjų apraudojimo tradicija maždaug XIV amžiuje nutrūksta.

Viena galimų tradicijos kitimo priežasčių slypi jau Kristburgo sutarties tekste – prūsai patys pasižada nelaikyti tokių apeigų atlikėjų. Tačiau pasižada ir sutartis pasirašo kilmingieji, dažniausiai siekdami sau kokių nors privilegijų. Kristburgo sutartį pasirašiusi prūsų diduomenė taip pat gavo tam tikrų garantijų – kilmingiesiems, priėmusiems katalikų tikėjimą ir pareiškusiems lojalumą ordinui, „buvo garantuota asmens laisvė, galimybė disponuoti savo turtu, tapti dvasininku, riteriu, naudotis teismų gynyba“⁶⁶. O štai prastuomenė dažniausiai nėra linkusi taip greitai atsisakyti senųjų papročių.

Todėl XVI–XVIII a. rašytiniuose šaltiniuose bei XIX–XX a. etnografiniuose aprašymuose užfiksuota raudų, kuriomis mirusius artimuosius aprauda valstiečiai (žr. 2 lentelę). Raudojimo papročio neįstengė išnaikinti net ir Sembos vyskupo Michaelio Jung'ės 1426 metų įsakas prūsams, draudžiantis raudoti.⁶⁷ Tiek pat naudos, matyt, tebūta ir iš 1541 m. lapkričio 24 d. įsako (*Įsakas prieš netikėliškus prietarus*), nustatančio, kaip ir kada turi būti laidojamas mirusysis ir tokiu būdu siekiančio naikinti šermėnų, o sykiu ir mirusiojo apraudojimo paprotį.⁶⁸

Skirtingai nei raudų, skirtų kilmingųjų žygiams išaukštinti, prastuomenės raudų tekstai yra buitinio pobūdžio – „išskaičiuojamos“ valstietiškos dorybės, turėta nauda; klausama, kodėl velionis juos paliko; prašoma pasveikinti anksčiau mirusius gimines bei kaimynus ir taip toliau. Minimų XVI–XX a. pr. šaltinių duomenimis, kiek dažniau rauda moterys, rečiau – vyrai, o atskirais atvejais raudotojos / raudotojai galėjo būti ir samdomi.

2 lentelė. Valstiečių apraudojimas rašytiniuose šaltiniuose⁶⁹

Šaltinis, metai	Šaltinio pobūdis	Raudų atlikėjai	Pastabos
Michaelis Junge (1426 m.)	Autentiška informacija	Vyrai ir moterys	Reikalaujama uždrausti raudas
Sūduvių knygelė (1520–1530 m.) ⁷⁰	Autentiška informacija	Vyrai	Aprašomos vyro laidotuvės
J. Maleckis-Sandeckis (1551 m.)	Remiasi <i>Sūduvių knygelės</i> informacija		
M. Strijkovskis (1582 m.)	Remiasi <i>Sūduvių knygelės</i> informacija		
J. Lasickis (1582 m.)	Remiasi <i>Sūduvių knygelės</i> informacija		

Šaltinis, metai	Šaltinio pobūdis	Raudų atlikėjai	Pastabos
Recessus generalis der Kirchen-Visitation (1638 m.)	Autentiška informacija	Elgetos, kanclininkai	Atsilyginama mėsa, duona, grūdais, drabužiais bei kitais daiktais
J. A. Brandas (1673–1674 m.) ⁷¹	Autentiška informacija	Tėvas, motina, kiti artimieji, kaimynai	Jeį mirė vaikas
Ch. Hartknochas (1679 m.) ⁷²	Kompiluoja ankstesnius autorius	?	Pastebima, jog ši rauda dar ir dabar (<i>suprask, XVII pab. – R. B.</i>) dažnai skamba Lietuvoje ir Žemaitijoje
M. Pretorijus (XVII a. pab.) ⁷³	Galėjo naudotis ankstesnių autorių informacija, tačiau, regis, daug kas paimta ir iš gyvosios tradicijos	Moterys	Greta raudojimo jau minimas ir giedojimas
T. Lepneris (1744 m.) ⁷⁴	Galėjo naudotis ankstesnių autorių informacija, tačiau, regis, daug kas paimta ir iš gyvosios tradicijos	Moterys, vyrai	Didesnioji laidotuvių apeigų dalis jau paveikta krikščionybės
XX a. etnografiniai aprašymai	Iš gyvos tradicijos	Dažniau moterys, rečiau – vyrai, raudotojos galėjo būti ir samdomos ⁷⁵	

Nors, kaip jau pastebėta, skiriasi kilmingiesiems ir prastuomenei skirtų raudų turinys, ritualinė jų paskirtis ir vienu, ir kitu atveju yra ta pati – tinkamai išlydėti mirusįjį. Šią prielaidą patvirtina ir XX a. pirmojoje pusėje užrašyti tikėjimai, kuriuose paaiškinama, kodėl mirusįjį būtina apraudoti, jį ir jo gyvenimą girti: „Jeį žmogų numirusį neapraudoja, tai jis pasirodo žmonėms“, „Kai žmo-

gus numiršta, tai reikia jis bučiuoti, visiems girti, jo gyvenimą apraudoti, kitus įvirkdyti, bet niekuomet nepeikti, bo sako – nabašcykai ateina nakčia už išniekinimą atkeršyti“⁷⁶. Toks pat požiūris mirusįjį, jo darbus, poelgius formuojamas ir iki pat šių dienų išlikusiose patarlėse: „Apie mirusį gerai arba nieko“, „Apie mirusį arba gera kalbėk arba viską nutylėk“⁷⁷.

TULISONYS, LYGAŠONYS IR PAMOKSLŲ SAKYTOJAI

Ankstesniame skyriuje konstatuota, kad nuo XIV a. pabaigos duomenų apie kilmingųjų apraudojimą rašytiniuose šaltiniuose neberandama. Šią tradiciją išlaiko tik prastuomenė. O kilmingieji, priėmę krikščionybę, buvo priversti laikytis ir naujų laidojimo papročių. Funkciškai raudojimo paprotį ikikrikščioniškuoju laikotarpiu atitinka su krikščionybė įtvirtinti privalomi laidojimo apeigų elementai – giedojimas ir pamokslų sakymas. Nepaisant formos pokyčių, ikikrikščioniškųjų apeiginių tekstų (raudų) ir pamokslų, sakomų didikų laidotuvėse, paskirtis ir stilistika tapatintina. Pamoksluose (kaip ir raudose) išaukštinami mirusiojo ir jo giminės nuopelnai, išryškinami pamaldaus, dorybingo, narsaus gyvenimo pavyzdžiai.⁷⁸ Literatūrologų duomenimis, baroko epochoje propaguotas bajoro-kario idealas, todėl laidotuvių pamoksluose mirusieji apibūdinami ir kaip puikūs, drąsūs kariai; „plačiai nupasakojami mūšiai, kuriuose dalyvavo velioniai, iškovotos

pergalės, pasiekti nuopelnai“⁷⁹. To laikotarpio laidotuvių oratoriai, pasak V. Vaitkevičiūtės, „laikėsi principo, išsakyto lotyniška sentencija: De mortuis nil nisi bene – apie mirusiuosius arba gerai, arba nieko.“⁸⁰ Tą patį galima pasakyti ir apie XVI–XVII a. elogijų ir epitafijų turinį.⁸¹ Sekant kilmingųjų laidojimo papročiais, matyt, kur ne kur bus atsiradęs paprotys sakyti pamokslą ir laidojant žemesniojo luomo atstovą. T. Lepnerio teigimu, tokios tradicijos – kviesti prie mirštančiojo kunigą, o mirus skambinti varpais, giedoti giesmes, užsisakyti gedulingą pamokslą – XVIII a. pabaigoje jau laikėsi ir gyvenantys „Dievo baimėje“ valstiečiai. Per laidotuves sakomo pamokslo tekstą, kuriame išskaičiuojami mirusiojo geri darbai ir poelgiai, po to mirusiojo vardu atsiveikinama su šeimos nariais, giminėmis bei kaimynais, randame M. Valančiaus *Palangos Juzėje*⁸². Bemaž nepakitusi laidojimo pamokslų paskirtis bei stilistika išliko ir iki pat šių dienų.

APIBENDRINIMAS

Kristburgo sutarties tekstas yra uni-kalus ir vienintelis rašytinis šaltinis, teikiantis žinių apie kilmingųjų prūsų laidojimo apeigų atlikėjus. *Tulisonių* ir *lygašonių* atliekamų apeigų refleksijų aptinkama ir vėlesnių laikų (atskirais atvejais iki pat šių dienų) laidojimo papročiuose, tikėjimuose, tautosakoje. Funkciškai *tulisonys* ir *lygašonys* gretintini (tapatintini) su XIII–XIV a. rašytiniuose šaltiniuose gausiai paliudytais savo kilminguosius vadus apraudančiais kariais,

valdiniais, baronais bei su XV–XX a. raštijoje minimais raudotojais (moterimis, vyrais, kitais artimaisiais) valstietiškos laidojimo. Visais atvejais siekiama tinkamai patarnauti mirusiajam, atlikti būtiną ritualą, garantuojantį perėjimą iš šio į aną pasaulį. Su krikščionybė kilmingųjų (o vėliau ir prastuomenės) laidojimo papročiuose raudojimo tradicija, o sykiu ir raudotojus, pamažu išstūmė katalikiškos ir protestantiškos giesmės bei per laidotuves sakomi pamokslai.

Literatūra ir nuorodos

- ⁵⁴ Renata Balčiūnaitė. Laidotuvių raudos: pirmosios problemos. // *Liaudies kultūra*. 1994, nr. 4, p. 16; Aušra Žičkienė. XIII–XVII a. rašytiniai šaltiniai apie raudojimo būdus. // *Tautosakos darbai*. T. IX(XVI). Vilnius, 1998, 171; Rūta Grumadaitė. Mažosios Lietuvos raudų regioninis išskirtinumas. // *Lietuviai ir lietuvininkai. Tiltai, priedas Nr. 29*. Klaipėda, 2005, p. 61.
- ⁵⁵ Bronislava Kerbelytė. Dvasregiai lietuvininkų ir lietuvių sakmėse. // *Res Humanitariae III*. Klaipėda, 2008, p. 93.
- ⁵⁶ Mykolas Biržiška. *Lietuvių dainų literatūros istorija I*. – Vilnius, 1919, p. 6.
- ⁵⁷ Aušra Žičkienė. XIII–XVII a. rašytiniai šaltiniai apie raudojimo būdus. // *Tautosakos darbai*. T. IX(XVI). Vilnius, 1998, p. 174.
- ⁵⁸ Mito duomenimis, sapne pasirodžiusi žuvusio Patroklo vėlė prašo Achilo kuo greičiau atlikti laidotuvių apeigas, kad jo siela kuo greičiau pasiektų Hado karalystę. Apraudojęs Patroklą, Achilas mirusiojo garbei suruošė prašmatnias žaidynes su žirgų lenktynėmis. Žr.: Nikolajus Albertovičius Kunas. *Senovės Garikijos legendos ir mitai*. – Vilnius, 1984, p. 287. Panašiai *Iliados* autorius vaizduoja, kaip raudomis garbstomas žuvęs Hektoras. Koks svarbus buvo apraudojimo paprotys, liudija ir Sofoklio drama *Antigonė*. Literatūrologų manymu, kaip tik rauda buvo ir vienas svarbiausių antikinių trgedijų šaltinių. Žr.: Henrikas Zubulis. Tragiškojo veiksmo raida choro giesmėje. // *Antikinės tragedijos. Eschilas, Sofoklis, Euripidas*. – Vilnius, 1988, p. 516.
- ⁵⁹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 568.
- ⁶⁰ Ten pat, p. 288.
- ⁶¹ Ten pat, p. 307.
- ⁶² Ten pat, p. 311.
- ⁶³ Ten pat, p. 453.
- ⁶⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 2001, t. 2, p. 559.
- ⁶⁵ Gintaras Beresnevičius. *Dausos*. – Klaipėda, 1990, p. 182.
- ⁶⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 568.
- ⁶⁷ „Taip pat ateityje nė vienas vyras nė moteris teneatlieka siaubingų apeigų kapinėse ant mirusiųjų bei artimųjų kapo – tegu nerauda, nevaitoja, kaip ligi šiol yra įpratę daryti.“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 1996, t. 1, p. 484–485.
- ⁶⁸ Ingė Lukšaitė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. – Vilnius, 1999, p. 183–184.
- ⁶⁹ Atkreiptinas dėmesys į antrąją lentelės grafą, kurioje matyti, kad autentiškos informacijos XV–XVIII a. šaltiniuose nėra daug. Kur kas daugiau sekinių, perrašų, kompiliacijų.
- ⁷⁰ „Jei kas suserga, tai stato pagal turtingumą kaimui ir savo draugams keletą statinių alaus, kad jie apverktų jį, kai šis numirs. Lavoną mazgoja šiltoje pirtyje arba tvarte, nuplauna jį švariai ir apvelka baltais drabužiais, pasodina ant kėdės centre. Paskui išleidžia pusę stiklinės alaus, supila į koki nors indą, ima kaušelį. Kiekvienas geria į mirusįjį ir kalba: „*Kayls naussen gingethe*“ – aš geriu už tave, mano drauge, kodėl numirei? Turėjai mylimą žmoną, gyvulių, karvių – viską rimuodami. Paskiausiai gerdami linki geros nakties ir prašo jį, kad jis aname pasaulyje nuoširdžiai pasveikintų jų tėvus, brolius, draugus ir su jais gerai sugyventų, paskui apvelka jį jo drabužiais, prikabina šone prie juostos peilį, o aplink kaklą apveja ilgą skepetą, įriša pinigų maistui.“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 2001, t. 2, p. 152. *Sūduvių knygelės* informaciją apie raudojimą per laidotuves kartuoja J. Maleckis-Sandeckis, M. Strijkovskis, J. Lasickis.
- ⁷¹ XVII a. naujos informacijos apie vis dar gyvuojantį paprotį apraudoti mirusįjį pateikia Johanas Arnoldas Brandas: „...jei tai yra vaikas (arba šiaip kas iš artimųjų), prie jo sėda tėvas ir motina su kitais artimaisiais ir kaimynais, kurių prie mirusiojo kviesti nereikia, patys susirenka, susėda aplink karstą, rėkia ir staugia gailingais balsais mirusiajam tokius žodžius: „*Ak Browlau, ak Tieteliau*“ ir panašiai, „*ar ne turejus donos kwezelu*“ ir t.t. „*Kodelej numerei, kodelej mane palikaj, Ak! Ak! Kur tu nuejei asz pas tave busu tu preg manes ne.*“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 2003, t. 3, p. 69.
- ⁷² Christophoras Hartknochas, aprašydamas raudojimo paprotį ir pateikdamas raudų pavyzdžių, akivaizdžiai naudojami ankstesniais šaltiniais, tačiau vertingas jo pastebėjimas, jog „nuotų laikų gedulinga rauda, apie kurią papasakojome, dar ir dabar dažnai skamba Lietuvoje bei Žemaitijoje“, rodantis šią tradiciją XVII a. pabaigoje dar gyvavus Lietuvoje ir Žemaitijoje.

- ⁷³ M. Pretorijus, rašydamas skyrių *Apie prūsų, nadržuivų ir skalvių dabartinių laidotuvių apeigas*, taip pat galėjo naudotis ankstesnių autorių informacija, tačiau nekyla abejonų, jog daug kas M. Pretorijaus paimta iš gyvosios tradicijos. Pastebėtina, jog XVII amžiuje skalviai ir nadržuiviai dar laikėsi senųjų laidojimo papročių. Minėtinos žemyneliavimo ir palabinimo bei raudojimo prie mirusiojo apeigos. Kita vertus, XVII a. pabaigoje greta senųjų papročių jau minimos maldos „už mirusiojo sielą“ bei giesmės. Tikėtina, jog maldos ir giesmės jau galėjo būti krikščioniškos, mat sakoma: „...kai mokytojas pradeda giedoti, moterys liaujasi staugusios“ (žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 2003, t. 3, p. 323), suprask – raudojusios. Toks dviejų tradicijų – ikikrikščioniškosios ir krikščioniškosios – susiliejimas XVII a. nestebina. Tuo pat metu ir senojo prūsų mirties, mirusiųjų, požemio dievo Patulo funkcijas perima Giltinė – krikščioniškojo dievo valios vykdytoja. Žr.: Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. – Klaipėda, 2010, p. 221–247.
- ⁷⁴ Teodoras Lepneris veikale *Prūsų lietuvis* taip pat mini raudojimo paprotį ir pateikia dviejų raudų fragmentų. Pirmoji nuotrupa, atrodo, galėjo būti paimta (arba bent jau panaši) iš J. Maleckio-Sandackio, o kita, kaip jau yra pastebėjęs Leonardas Sauka, regis, yra užrašyta tiesiogiai iš liaudies (Leonardas Sauka. XVI–XVII a. lietuvių raudos ir jų eilėdara. // *Lietuvos Mokslų akademijos darbai. Serija A, t. 1(35)*. – Vilnius, 1971, p. 167). Iš T. Lepnerio aprašymo matyti, jog XVIII a. jau laikytasi krikščioniškų sarginimo, marinimo ir laidojimo apeigų. Teigiama, jog sarginami „... pamaldieji prisako gyventi Dievo baimėje ir siunčia kunigo, kad paruoštų ligonį“, o ligoniui mirus „...kai kurie lietuvininkai prašo skambinti varpais...“, „...budėdami prie mirusiojo, jie gieda giesmes“, „užsisako gedulingą pamokslą, kurį sako kunigas kapinėse arba, kai prastas oras, troboje“. Iš senosios tradicijos T. Lepneris liudija dar buvus paprotį prie mirusiojo raudoti, pridurdamas, jog šitaip, remiantis Waiselijumi ir Hartknochu, bus raudoje ir prūsai. Ypač vertinga laikytina T. Lepnerio pastaba apie raudotojų lytį bei skaičių. Teigiama, jog „kiek yra šeimoje asmenų, tiek giedama arba veikiau klykiama raudų. Jei mirė moteris, vyras raudą pradeda tyliai.“ Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – Vilnius, 2003, t. 3, p. 365–367. Reikėtų suprasti, jog mirus vyrui, raudą pradeda žmona (moteris?), o mirus moteriai – vyras, toliau ją tęsia kiti šeimos nariai.
- ⁷⁵ Etnografų duomenimis, apraudoti, pagirti mirusįjį raudotojos galėjo būti ir samdomos (žr.: Petrusis J. Mirusiųjų apraudojimas. // *Kraštotyra*. – Vilnius, 1966, p. 134–137; Balys Buračas. Raudos ir raudotojos prie numirusiųjų. // *Mūsų rytojus*. Nr. 85, 1935, p. 4). Antai Balys Buračas 1935 metais rašo, jog prieš 70 metų (t.y. maždaug apie 1865 m.) Kupiškio apylinkėse dar būta samdomų raudotojų: „Tuomet Kupiškio apyl. buvęs paprotys samdyti tam tikras raudotojas raudoti prie mirusiojo. Raudotojoms, kad geriau verktų, kad „ašaros kaip pupos byrėtų“, būdavo duodamas tam tikras užmokesnis – pupų rėtis. Dėl to kartais raudotoja, apraudodama mirusįjį, sakydavo: „Samdė mane raudoti, žadėjo pupų rėtį duoti ir lašinių pridėti...“. Saviškiams raudoti numirusio dar nebuvę mados. Vėliau jau raudodavę ir savieji ir samdyti <...>. Raudotoja apsirėdavo tam tikrais rūbais: galvą apsigaubia baltu drobinu nuometu, apsivelka baltais trinityčiais, kojas apsiauna naginėmis. Lazdele pasiramščiuodama eina aplink numirėlę ir rauda, skepetėle akis užsidengusi. Verkdamą ji apgieda visus numirusios darbus, kuo gražiausiai juos išrokuodama...“ (žr.: Balys Buračas. Raudos ir raudotojos prie numirusiųjų. // *Mūsų rytojus*. Nr. 85, 1935, p. 4).
- ⁷⁶ Jonas Balys. *Mirtis ir laidotuvės. Lietuvių liaudies tradicijos*. – Silver Spring, 1981, p. 71.
- ⁷⁷ *Lietuvių kalbos žodynas. T. VIII*. – Vilnius, 1970, p. 269.
- ⁷⁸ Mindaugas Paknys. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* – Vilnius, 2008, p. 162.
- ⁷⁹ Viktorija Vaitkevičiūtė. *LDK katalikiškas Baroko pamokslas tarp ars vivendi ir ars moriendi*. – Vilnius, 2004, p. 199–200.
- ⁸⁰ Ten pat, p. 198.
- ⁸¹ Eglė Patiejūnienė. *Brevitas ornata. Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kinigaikštystės spausdiniuose*. – Vilnius, 1998, p. 205–265.
- ⁸² Motiejus Valančius. *Palangos Juzė*. – Vilnius, 1965, p. 62–65.